

Teisinių papročių taikymas Lietuvoje 1918–1940 m.

Jevgenij Machovenko

<https://orcid.org/0000-0003-2930-3526>
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Straipsnyje remiantis teisės normomis, teismų praktika ir mokslo doktrina nustatomas teisinių papročių reikšmingumas Lietuvoje 1918–1940 metais: apibūdinami teisiniai papročiai *in status quo res erant ante bellum*, t. y. nurodoma, kurioms socialinėms grupėms ir kokia apimtimi buvo taikyti papročiai Lietuvoje pagal Rusijos imperijos teisę; atskleidžiama konstitucinės nuostatos dėl prieš karą galiojusios teisės recepcijos reikšmė teisiniams papročiams; apibūdinama įstatymų leidėjo politika dėl teisinių papročių, įstatymų nustatytos papročių taikymo ribos ir įstatymų leidybos šiuo klausimu tendencijos.

Pagrindiniai žodžiai: teisinis paprotys, teisės recepcija, konstitucinė teisė, tarpukario Lietuvos teisė, Rusijos imperijos teisė, valstiečių papročiai, pirklių papročiai.

Application of Legal Customs in Lithuania in 1918–1940

This article determines, based on legal norms, case law, and the scientific doctrine, the significance of legal customs in Lithuania in 1918–1940: it describes the legal customs in the *status quo res erant ante bellum*, i.e., in relation to which social groups and to what extent were the customs applied in Lithuania under the law of the Russian Empire. The significance of the constitutional provision on the reception of pre-war law for legal customs is revealed. The paper also describes the policy of the legislator with regard to legal customs, the limits of the application of customs by law, and the tendencies of legislation in this regard.

Keywords: legal custom, legal reception, constitutional law, interwar Lithuanian law, law of the Russian Empire, peasant customs, merchant customs.

Įvadas

Lietuvos Respublikos teisė, teismų praktika ir teisės doktrina pripažįsta teisinį paprotį ne tik tarptautinėje komercinėje teisėje, jūrų teisėje ir kt., bet ir nacionalinėje privatinėje teisėje. Lietuvoje leidžiami teisės teorijos vadovėliai nuolat įtraukia teisinį paprotį į nacionalinės teisės formaliųjų šaltinių (teisės formų, teisės normų pavidalų ar teisės normų išorinės išraiškos formų) sąrašą, pateikia teisinio papročio definiciją, identifikuojančius požymius bei skirtumus nuo kitų šaltinių (Baublys *et al.*, 2010,

Received: 01/04/2022. Accepted: 14/04/2022

Copyright © 2022 Jevgenij Machovenko. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

p. 165–166; Baublys *et al.*, 2012, p. 216–217; Vaišvila, 2000, p. 239–240; Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 97). Tačiau tiriant teisinį paprotį per pastaruosius tris dešimtmečius, deja, nedaug kas nuveikta. Be vieno straipsnio (Šimašius, Lastauskienė, 2002), kurio teoriniai teiginiai nėra praradę aktualumo, bet paremti gana pasenusia normine ir praktine medžiaga, tėra viena disertacija (Tcaregorodskaia, 2014). Joje yra teiginių, praturtinančių Lietuvos mokslą, tačiau darbas remtas daugiausia užsienio teisinės minties laimėjimais. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas leidžia taikyti teisinį paprotį¹, bet teismų praktika labai negausi. Kaip pavyzdį galima pateikti Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus apeliacine rašytinio proceso tvarka išnagrinėtą civilinę bylą Nr. 2A-252-252/2012 pagal atsakovės Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos apeliacinį skundą dėl Panevėžio miesto apylinkės teismo 2011 m. gruodžio 6 d. sprendimo civilinėje byloje Nr. 2-4175-828/2011 pagal ieškovo A. I. ieškinį atsakovei Lietuvos valstybei, atstovaujamai Panevėžio apskrities valstybinės mokesčių inspekcijos, dėl laidojimo išlaidų priteisimo: „... nors įstatyme nėra tiesiogiai numatyta asmens, gavusio mirusiojo palikimą, pareiga atlyginti jo laidojimo išlaidas, tačiau tam tikrais atvejais, esant teisinio reglamentavimo spragai, civiliniai teisiniai santykiai reglamentuojami pagal papročius (CK 1.4 str., Civilinio kodekso komentaras, I knyga, 73 p.). Paprotys, jog nurodytą pareigą palikimą gavęs asmuo privalo vykdyti, egzistuoja ir yra pripažįstamas. Ši elgesio taisyklė teisinga, sąžininga ir protinga, neprieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms. Todėl šis paprotys turi būti taikomas ir tarp bylos šalių susiklosčiusiems teisiniams santykiams, nustačius, kad valstybė gavo palikimą. ...“ (Panevėžio apygardos teismo 2012 m. balandžio 30 d. nutartis ...).

Mūsų dienomis teisinis paprotys (toliau – ir paprotys) Lietuvoje faktiškai yra mažareikšmis teisės šaltinis. Tačiau taip buvo anaipso ne visada. Mokslo ir mokymo literatūroje pateikiama informacija apie labai platų teisinio papročio galiojimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje (Andriulis *et al.*, 2002, p. 28–38; Machovenko, 2019, p. 36–38; Machovenko, 2013, p. 58–59; Machovenko, 2000, p. 9–14; Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, 2001, p. 39–40; ir kt.). Paprotys buvo reikšmingas teisės šaltinis Rusijos imperijos aneksuotoje Lietuvoje. Kada paprotys prarado savo pozicijas – Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1990 m., sovietmečiu ar dar anksčiau – tarpukariu, ir dėl kokių priežasčių? Šio tyrimo tikslas – remiantis teisės normomis, teismų praktika ir mokslo doktrina nustatyti teisinių papročių taikymo sritį ir jų reikšmingumą Lietuvoje 1918–1940 metais. Dėl didelės apimties tyrimo rezultatai pristatomi dviejose publikacijose. Šiame straipsnyje sprendžiami uždaviniai: 1) apibūdinti teisinį paprotį *in status quo res erant ante bellum*, t. y. nustatyti, kurioms socialinėms grupėms ir kokia apimtimi taikytas paprotys Lietuvoje galiojant Rusijos imperijos teisei; 2) atskleisti konstitucinės nuostatos dėl prieš karą galiojusios teisės recepcijos reikšmę teisiniam papročiu; 3) atskleisti įstatymų leidėjo požiūrį į teisinį paprotį, įstatymų nustatytas papročių taikymo ribas ir įstatymų leidybos šiuo klausimu tendencijas. Šio tyrimo metodai – sisteminis, loginis, istorinis, kalbinis ir lyginamasis. Naudojami pirminiai šaltiniai: Rusijos imperijos ir atkurtos Lietuvos valstybės teisės aktai, Rusijos imperijos Valdančiojo senato ir Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai, antriniai: mūsų dienų ir tarpukario mokslininkų darbai. Publikacijose tarpukario Lietuvos teisės klausimais yra visai nedaug informacijos apie teisinių papročių taikymą. Turiningesnė yra monografija apie 1918–1940 m. Lietuvos teisės šaltinius, kurioje, *inter alia*, pristatytas įstatymų leidėjo ir mokslininkų požiūris į teisinį paprotį (Maksimaitis, 2001, p. 109–114), tačiau teismų praktika pateikta minimalia

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos
1.4 straipsnis. Papročiai

1. Įstatymų ar sutarčių nustatytais atvejais civiliniai santykiai reglamentuojami pagal papročius.

2. Papročiai netaikomi, jeigu jie prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms arba sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principams.

apimtimi, apsiribojant keliomis bylomis. Pasistengsime pašalinti šią spragą šiame straipsnyje sutelkdami dėmesį į Rusijos imperijos Valdančiojo senato Civilinio kasacinio departamento sprendimus, o kitoje publikacijoje – į Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasacinę praktiką.

1. Konstitucinės nuostatos dėl prieš karą galiojusios teisės recepcijos reikšmė teisiniam papročiu

Atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę 1918 m. buvo akivaizdu, kad valstybės institucijos per trumpą laiką iš naujo nesureguliuos besiklostančių visuomeninių santykių. Grįžti prie ankstesnių nepriklausomos Lietuvos teisės normų būtų buvę doktriniškai pagrįstas variantas, tačiau praktikoje tai reikštų grįžimą prie Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje galiojusiu normų. Nuo 1795 m. vyko daug esminių pokyčių visuomenėje, žmonių sąmonėje, krašto ekonomikoje. Net nuo Lietuvos Statuto panaikinimo 1840 m. praėjo per daug laiko, kad išliktų pagal jo normas atsižadę teisiniai santykiai (Maksimaitis, 2001, p. 45–46). Todėl buvo priimtas ir konstituciniu lygmeniu įtvirtintas sprendimas: „24. Srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštaruja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“ (Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai ...).

Lietuvos mokslo literatūroje (Machovenko, Valančienė, 2020, p. 69–77; Machovenko, 2017, p. 199–211; Maksimaitis, 2001, p. 45–49) ši konstitucinė nuostata apibūdinta taip:

- 1) išlieka tęstinis ir nepertraukiamas teisinis reguliavimas, pašalinama teisinio „vakuumo“ grėsmė;
- 2) lieka galioti kilmės požiūriu svetima teisė, t. y. vyksta recepcija;
- 3) *expressis verbis* išreikštas valstybės siekis visus santykius sureguliuoti naujai sukurtomis nacionalinės teisės normomis;
- 4) receptuota teisė turi galioti laikinai, kol nėra nacionalinių įstatymų, vadinasi, atsiranda pereinamasis laikotarpis, kai mažėja receptuotos teisės dalis ir didėja nacionalinės teisės dalis; galutinai nacionalinė teisė turi visiškai išstumti receptuotąją;
- 5) į Lietuvos teisinę sistemą nėra įtraukiamos (su nedidele išimtimi) 1915–1918 m. vokiečių okupacinės administracijos įvestos normos, taip pat Rusijos imperijos normos, priimtos jai pasiruošiant karui, taip pat karui prasidėjus;
- 6) įtvirtinamas privatinės teisės partikuliarizmas, nes įstatymai, „kurie yra buvę prieš karą“, sudaro tris privatinės teisės sistemas: Rusijos imperijos įstatymų sąvado X tomo 1 dalimi besiremianti sistema didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje, Napoleono kodeksu² grindžiama sistema Lietuvos Užnemunėje ir Pabaltijo gubernijų vietinių įstatymų sąvado III dalimi besivadovaujanti sistema Zarasų apskrities dalyje bei Palangos valsčiuje (teritorijos, laikinai atitekusios Latvijai ir 1921 m. susigrąžintos Lietuvos pagal jų tarpvalstybinę sutartį).

Be abejo, turime sutikti, kad visų trijų minėtų privatinės teisės sistemų „šerdi“ sudarę sąvadaai gana plačiai rėmėsi papročiais, ypač Pabaltijo gubernijų vietinių įstatymų sąvado III dalis, kurioje aptikta daugiau kaip 600 tokių atvejų. Napoleono kodeksas (671, 674, 1159, 1736, 1745 str. ir kt.) leisdavo remtis papročiais nustatant minimalų atstumą nuo kaimyno sklypo, kurio būtina laikytis sodinant medžius ar kasant šulinius, taip pat reguliuojant tam tikrus sutartinius santykius. Lietuvos Užnemunėje taip

² Lietuvos Užnemunėje galiojo ne originalus 1804 m. Prancūzijos civilinis kodeksas, o tik jo 2 ir 3 knygos, kurios kartu su tam tikrais Lenkijos Karalystės (Rusijos imperijos sudėtyje) įstatymais, padariusiais jose nemažai pakeitimų, buvo žinomos bendru Napoleono kodekso pavadinimu (Andriulis *et al.*, 2002, p. 296–297).

pat galiojės prancūzų Prekybos kodeksas (129, 131, 132, 135 str.) leisdavo taikyti teisinius papročius reglamentuojant mokėjimus pagal vekselius (Maksimaitis, 2001, p. 67, 110).

Rusijos imperijoje paprotine teise buvo reguliuojama daug valstiečių santykių, ypač smulkių turtinių ginčų, globos ir paveldėjimo srityse. Antai 1861 m. vasario 19 d.³ Bendrieji valstiečių nuostatai (*Výsochajshe utverzhdennoe Obshhee Polozhenie o krest'janah...*) nustatė: „Skiriant globėjus ir rūpintojus, tikrinant jų veiksmus ir tvarkant visus tokios rūšies reikalus valstiečiai vadovaujasi savo vietiniais papročiais“ (21 str.); „Nustatant turto paveldėjimo tvarką valstiečiams leidžiama vadovautis savo vietiniais papročiais“ (38 str.). Itin aktualiu laikome šių nuostatų 107 straipsnį, kuriame, *inter alia*, nustatyta: „Jeigu bylos šalys nesutiks sudaryti taikos sutarties, tai teismas išspręs bylą arba valsčiaus valdyboje [šalių] pareikštų sandorių ir išipareigojimų, jei tokie buvo sudaryti tarp besiginčijančių šalių, pagrindu, arba, tokiems sandoriams nesant, vietinių papročių ir valstiečių buityje nusistovėjusių taisyklių pagrindu“ (*Výsochajshe utverzhdennoe Obshhee Polozhenie o krest'janah...*). Be to, pagal Civilinio proceso įstatymo 130 straipsnį „Priimdamas sprendimą taikos teisėjas gali, vienai arba abiem šalims padarius nuorodą [į paprotį], remtis visuotinai žinomais vietiniais papročiais, bet tik tuo atveju, kai būtent įstatymu leidžiama taikyti vietinius papročius, arba įstatymų nesureguliuotais atvejais“ (*Sudebnye ustavy 20 nojabrja 1864 goda...*, p. 68). Aiškinant tokią plačią galimybę taikyti teisinį paprotį Civilinio proceso įstatymo 130 straipsnio komentare nurodyta: „Žinoma, kad valstiečiai savo naminėje buityje ir tarpusavio santykiuose remiasi daugiausia papročiais“ (*Sudebnye ustavy 20 nojabrja 1864 goda...*, p. 69). Atsižvelgus į tą faktą, kad, 1897 m. Pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, valstiečiai sudarė 77,5 proc. gyventojų, tai būtų sunku perdėti teisinio papročio reikšmę Rusijos imperijos teisės šaltinių sistemoje.

Teisinis paprotys buvo reikšmingas teisės šaltinis ir kitose socialinėse grupėse. Antai pagal Rusijos imperijos įstatymų sąvadą (toliau – ir Įstatymų sąvadas) „Kiekvienai genčiai ir tautai, neišskiriant ir pagonių, leidžiama tuoktis pagal jų įstatymo taisykles arba pagal nusistovėjusius papročius, nedalyvaujant tame [reikale] civilinei valdžiai ar Krikščioniškajai dvasinei vadovybei“ (90 str.) (*Svod Zakonov Rossijskoj Imperii...*, p. 27). Įstatymų sąvade nustatyta, kad nereikia įrodinėti pasaulgus fakto „pasaugose, sudaromose prekyaujant ir apskritai pagal pirklių paprotį prekybininkų luomo asmenų tiek su šiam luomui priklausančiaisiais, tiek ir nepriklausančiaisiais“ (2112 str.) (*Svod Zakonov Rossijskoj Imperii...*, p. 313), o Valdantysis senatas (toliau ir – Senatas) išaiškino, kad ši nuostata galioja prekybininkų luomo asmenims (Reshenie 17 fevralja 1871 goda № 208...), o sėsłumo neturintys miestiečiai negali būti priskiriami prekybininkų luomui (Reshenie 12 fevralja 1870 goda № 214...). Įstatymų sąvadas leisdavo teismams remtis papročiais interpretuojant neaiškiai suformuluotas sutarties sąlygas (X t. I d. 1539 str.), o Senatas išaiškino, kad teismas turi tokią teisę net jei šalys byloje negrindė savo pozicijos papročiais (Reshenie 11 janvarja 1873 goda № 43...; Reshenie 3 ijulja 1875 goda № 722...; Reshenie 27 sentjabrja 1878 goda № 270...; Reshenie 5 marta 1880 goda № 63...; *Zakony grazhdanskie...*, p. 496). Pažymėtina, kad bylose dėl prekybinės pasaulgus ir aiškinant sutarties sąlygas paprotys net buvo svaresnis už įstatymą, o remtis papročiu galėjo visi teismai, turintys spręsti šių kategorijų bylas (Maksimaitis, 2001, p. 110) (prieš tai kalbėjome tik apie papročių taikymą valsčių teismų ir taikos teisėjų).

³ Čia ir toliau Rusijos teisės aktų ir teismo sprendimų priėmimo datos nurodomos pagal tuomet Rusijos imperijoje galiojusį kalendorių.

2. Teisinio papročio definicija ir taikymo ribos pagal Valdančiojo senato sprendimus

Senato sprendimuose yra ir kitų nuostatų, svarbių mūsų tyrimo kontekste. Antai paprotys apibrėžiamas kaip tokios įstatymuose nenustatytos elgesio taisyklės, kurių nuolat laikomasi atliekant tam tikrus teisiškai reikšmingus veiksmus (pvz., sudarant sutartis), ir kurios suvokiamos kaip privalomosios (Reshenie 5 marta 1880 goda № 63...). Vietiniu papročiu laikoma tokia elgesio taisyklė, kuri nors ir nėra nurodyta įstatyme, bet jos nuolat laikosi tam tikros teritorijos gyventojai, pripažindami ją sau privalomą (Reshenie 12 dekabrja 1878 goda № 225...). Papročiu taikyti reikia arba įstatymo spragos, arba įstatyme įtvirtinto leidimo taikyti paprotį (Reshenie 28 nojabrja 1884 goda № 105...). Teismas negali remtis papročiu, kai yra nagrinėjami bylai tinkamas įstatymas (Reshenie 22 dekabrja 1866 goda № 75...; Reshenie 27 aprilja 1867 goda № 117...; Reshenie 14 janvarja 1870 goda № 39...; *Zakony grazhdanskie...*, p. 497–498).

Taip pat negalima remtis papročiu:

- 1) ginčiuose dėl kraičio (Reshenie 1 avgusta 1868 goda № 398...);
- 2) nustatant įgaliotojo atsakomybę už įgaliotinio veiksmus (Reshenie 28 maja 1870 goda № 777...);
- 3) nustatant grąžintinas pajamas (Reshenie 14 oktjabrja 1871 goda № 963...);
- 4) ginčiuose dėl teisės naudotis keliais (Reshenie 1 maja 1875 goda № 426...);
- 5) dėl nekilnojamojo turto įsigijimo ir valdymo (Reshenie 13 avgusta 1871 goda № 771...);
- 6) išsinuomojant žemes (Reshenie 8 fevralja 1873 goda № 192...);
- 7) nustatant testamentą (kaip akto) teisinę galią (Reshenie 8 maja 1885 goda № 54...);
- 8) įrodant tokią aplinkybę, kurios įrodinėjimo būdas yra nustatytas įstatymu (Reshenie 18 sentjabrja 1869 goda № 808...);
- 9) nustatant naminių (namuose sudarytų) aktų teisinę galią (Reshenie 22 dekabrja 1866 goda № 75...; Reshenie 14 janvarja 1870 goda № 39...; Reshenie 13 sentjabrja 1872 goda № 674; *Zakony grazhdanskie...*, p. 498).

Įstatymo leidžiamais atvejais vietinių papročių taikymas yra toks pat privalomas teismui kaip ir įstatymų taikymas (Reshenie 12 dekabrja 1878 goda № 225...). Papročiams taikyti nėra būtinas abiejų šalių byloje sutikimas (Reshenie 12 dekabrja 1878 goda № 225...). Aiškinant sutartį pagal jos šalių ketinimus ir *bona fide* teismas gali vadovautis papročiais net jeigu bylininkai nesiremia papročiais (Reshenie 3 ijulja 1875 goda № 722...). Prekybos bylose papročiais gali remtis ir teismai, organizuoti pagal 1864 m. lapkričio 20 d. įstatymus (Reshenie 23 maja 1879 goda № 166...). Papročio buvimą galima įrodinėti: a) liudytojų parodymais ir b) pareigūnų patvirtinimais (liudijimais) ir kaimo sueigų sprendimais (Reshenie 22 maja 1891 goda № 86...).

Pastarasis Senato išaiškinimas, mūsų nuomone, vertas atidesnio dėmesio, nes toks paprastas teisinio papročio buvimo fakto įrodinėjimas hipotetiškai turi skatinti šalis byloje grįsti savo poziciją papročiais, o teismą – taikyti juos.

Labai palankias sąlygas teisiniam papročiu ilgam išlikti aktualiam teisės šaltiniui sudarė Civilinio proceso įstatymo pataisos, priimtos 1912 m. (O preobrazovanii mestnogo suda...): „¹⁰¹. Be atveju, kai pagal patį įstatymą papročio taikymas yra privalomas, priimdamas sprendimą teismas gali, vienai arba abiem šalims padarius nuorodą [į paprotį], remtis visuotinai žinomais vietiniais papročiais, kai vietinių papročių taikymas leidžiamas būtent įstatymu arba įstatymų nesureguliuotais atvejais. Šalis, savo reikalavimams pagrįsti nurodanti į teismui nežinomą vietinį paprotį, privalo įrodyti jo buvimą“. „¹⁰². Sprešdamas papročio buvimo klausimą teismas, be bendrai nustatytų įrodymų, gali atsižvelgti

į ankstesnius sprendimus analogiškose bylose ir atitinkamų įstaigų liudijimus⁴⁴. Pažymėtina, kad šios normos galiojo jau ne tik valsčių teismams ir taikos teisėjams, bet ir apygardų teismams.

Žymūs tarpukario Lietuvos teisininkai Petras Leonas (Leonas, 1995, p. 165, 167) ir Simonas Bieliackinas (Beljackin, 1928, p. 21) teigė, kad teisinis paprotys taikytinas tais atvejais, kai taikyti jį leidžia įstatymas, taip pat įstatymo spragos atvejais. Ištyręs archyve laikomus Kazio Šalkauskio paskaitų konspektus, M. Maksimaitis nustatė, kad K. Šalkauskis buvo tos pačios nuomonės (Maksimaitis, 2001, p. 111). Nesunku pastebėti, kad ši pozicija atitinka minėtą Senato sprendimą (Reshenie 28 nojabrja 1884 goda № 105...).

3. Lietuvos įstatymų leidėjo požiūris į teisinio papročio galiojimo ribas

Nauji nacionaliniai įstatymai laipsniškai siaurino teisinių papročių galiojimo sritį. Antai 1921 m. gruodžio 2 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo priimtas įstatymas, *inter alia*, panaikino Įstatymų sąvado X tomo I dalies 1184 straipsnio 5 punktą (Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas...) „Ypatinga paveldėjimo tvarka, besiskirianti nuo bendrosios, nustatoma šiais atvejais: ... 5) valstiečių ir kolonistų paveldėjimo reikaluose; ...“. Siekiant įvertinti šio pakeitimo svarbą, reikia susipažinti su šios normos išaiškinimais, duotais Senato.

Nustatant paveldėjimo tvarką ir pasidalijant palikimą valstiečiai gali vadovautis vietiniais papročiais net jei šie prieštarauja įstatymui (Reshenie 12 dekabrja 1878 goda № 225...; Reshenie 28 nojabrja 1884 goda № 105...). Valstiečių paveldėjimo tvarka nustatoma pagal bendrus įstatymus tik jei niekas savo reikalavimams pagrįsti nenurodo papročio (Reshenie 5 nojabrja 1875 goda № 839...; Reshenie 9 janvarja 1885 goda № 3...; Reshenie 22 maja 1891 goda № 86...). Teismo pasirinkimą taikyti vietinį paprotį ar bendrąjį įstatymą lemia tik dvi aplinkybės – ar egzistuoja toks paprotys ir ar bent viena šalis padarė nuorodą į jį; tik nenurodžius į paprotį ar neįrodžius jo buvimo gali būti taikomas bendras įstatymas (Reshenie 10 sentjabrja i 8 oktjabrja 1880 goda № 174...). Vietinis paprotys gali būti taikomas ir valstiečiams paveldint palikėjo prekybinius kapitalus (Reshenie 10 sentjabrja i 8 oktjabrja 1880 goda № 174...; Reshenie 22 maja 1891 goda № 86...). Palikėjo valstiečio turto paveldėjimo tvarka gali būti nustatoma pagal paprotį ir tuo atveju, jeigu tarp jo įpėdinių yra valstiečių luomui nepriklausančių asmenų (Reshenie 6 fevralja 1902 goda № 37...). Pagal paprotį gali būti nustatomos palikimo dalys (Reshenie 28 nojabrja 1884 goda № 105...). Kolonistams paveldint jiems suteiktus sklypus galima remtis vietiniu papročiu (Reshenie 4 dekabrja 1879 goda № 324...). Paveldint bet kurį kitą turtą kolonistų teisės taip pat gali būti nustatomos pagal paprotį (Reshenie 9 janvarja 1885 goda № 3...). Vietinis paprotys galioja ir kolonistams paveldint pagal testamentą nekilnojamąjį turtą (Reshenie 19 oktjabrja 1893 goda № 7...) ir apskritai bet kurį jų turtą (Reshenie 9 janvarja 1885 goda № 3...).

Mūsų nuomone, 1184 straipsnio 5 punkto panaikinimas reiškė vienos iš tų nedažnų gyvenimo sričių, kurioje paprotys buvo svaresnis už įstatymą, likvidavimą. Atsižvelgiant į tai, kad net 1939 m. valstiečiai tesudarė 79 proc. Lietuvos gyventojų (išskiriant Klaipėdos kraštą) (Valstiečiai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija...*, 2022), šis ryžtingas įstatymų leidėjo žingsnis padarė arba ateityje galėjo padaryti įtaką daugumos piliečių interesams vienoje iš reikšmingiausių visuomeninių santykių sričių – paveldėjime. Tuo pačiu įstatymu buvo iš dalies pakeistas Įstatymų sąvado X tomo I dalies 1148 straipsnis – vietoje normos „Teisėta žmona po vyro tiek esant gyviems vaikams, tiek ir nesant, gauna nekilnojamojo turto *septintadalį*, o kilnojamojo turto – *ketvirtadalį*“ atsirado norma „Žmona gauna po vyro 1/4 dalį jo nekilnojamojo ir kilnojamojo turto nuosavybėn; jeigu nėra vyro likusių vaikų ar jų tiesiosios linijos (1127 str.) įpėdinių, žmona gauna po vyro kitas 3/4 dalis iki gyvos galvos arba ligi jai ištekėsiant“. Kartu iš dalies pakeistas su 1148 straipsniu susietas 1151 straipsnis: „Kai mirusysis neturėjo nuosavo nekilnojamojo

turto, o liko tik kilnojamas, tai jo našlė gauna, esant gyvam jos šešurai, nurodytą dalį iš tos pastarajam priklausančio nekilnojamojo turto dalies, kuri būtų buvę palikta jos mirusiam vyrui, ir ketvirtą dalį iš vyro nuosavaus kilnojamojo turto; bet į šešuro kilnojamoji turta, jam esant gyvam, ji neturi teisės“. Šiame straipsnyje žodžiai „ir ketvirtą dalį iš vyro nuosavaus kilnojamojo turto“ buvo pakeisti žodžiais „ir iš vyro kilnojamojo turto gauna sulig 1148 straipsnio“. Nurodyti pakeitimai yra įdomūs dėl to, kad jais buvo įtvirtinta įstatyme labai paplitusi Lietuvos valstiečių paprotinės teisės norma. Tačiau Ernestas Spruogis taikliai pažymėjo, kad jeigu paprotinės teisės norma įtvirtinama įstatymu, tai ji tampa statutinės, o ne paprotinės teisės dalis, o jos išorinė forma – norminis teisės aktas, o ne teisinis paprotys (Baublys *et al.*, 2012, p. 217). Turime pritari, kad šiuo atveju valstiečių paprotys kaip teisės norma išliko ir jo galiojimas net buvo išplėstas visiems piliečiams (tai pabrėžė Vyriausiasis Lietuvos tribunolas 1928 m. sausio 17 d. sprendime nr. 52), bet paprotys kaip teisės forma nukentėjo, jo galiojimo sfera susiaurėjo (Maksimaitis, 2001, p. 113), taikant šią normą reikia daryti nuorodą į įstatymą, o ne į paprotį.

Teisinio papročio taikymo sritį siaurinantys įstatymai buvo priimami ir vėliau. Antai 1936 m. priimtas įstatymas apribojo Napoleono kodekso 671 straipsnio taikymą: pastarasis leisdavo aukštaūgius medžius sodinti ypatingų taisyklių ar papročių nustatyto atstumu, o kai tokių taisyklių ar papročių nėra, – ne arčiau kaip du metrus nuo ribos tarp dviejų valdų. Naujas įstatymas nustatė, kad Napoleono kodekso 671 straipsnio reikalavimai netaikomi medžiams, pasodintiems prie kelio (Kelių įstatymo pakeitimas...). Vekselių įstatymo 103 straipsnis panaikino Užnemunėje galiojusio Prekybos kodekso 129, 131, 132 ir 135 straipsnius, kurie leisdavo remtis papročiais (Vekselių įstatymas...).

Išvados

1. 1918 metais priimtas ir įtvirtintas Konstitucijoje sprendimas palikti galioti tuos įstatymus, kurie galiojo Lietuvoje prieš karą (kiek jie neprieštaruoja Konstitucijai), buvo labai palankus teisiniams papročiams – Rusijos imperijoje paprotine teise buvo reguliuojama daug valstiečių santykių, ypač smulkių turtinių ginčų, globos ir paveldėjimo srityse.
2. Senato sprendimuose paprotys apibrėžiamas kaip tokios įstatymuose nenustatytos elgesio taisyklės, kurių nuolat laikomasi atliekant tam tikrus teisiškai reikšmingus veiksmus (pvz., sudarant sutartis) ir kurios suvokiamos kaip privalomosios. Vietiniu papročiu laikoma tokia elgesio taisyklė, kuri nors ir nėra išreikšta įstatyme, bet jos nuolat laikosi tam tikros teritorijos gyventojai, pripažindami ją sau privalomąja. Papročiu taikyti reikia arba įstatymo spragos, arba įstatyme išreikšto leidimo taikyti paprotį. Teismas negali remtis papročiu, kai yra nagrinėjamai bylai tinkamas įstatymas. Įstatymo leidžiamais atvejais vietinių papročių taikymas yra toks pat privalomas teismui kaip ir įstatymų taikymas. Papročiams taikyti nėra būtinas abiejų šalių byloje sutikimas. Aiškinant sutartį pagal jos šalių ketinimus ir *bona fide* teismas gali vadovautis papročiais net jeigu bylininkai nesiremia papročiais. Papročio buvimą galima įrodinėti liudytojų parodymais, pareigūnų patvirtinimais (liudijimais) ir kaimo sueigų sprendimais – toks paprastas teisinio papročio buvimo fakto įrodinėjimas hipotetiškai turi skatinti šalis byloje grįžti savo poziciją papročiais, o teismą – taikyti juos.
3. Nauji nacionaliniai įstatymai laipsniškai siaurino teisinių papročių galiojimo sritį, naikindami tas prieš karą galiojusią įstatymų normas, kurios leisdavo taikyti papročius. Itin nepalankus papročiams buvo 1921 m. gruodžio 2 d. Steigiamojo Seimo priimtas „Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas“, panaikinęs, *inter alia*, Įstatymų sąvado X tomo 1 dalies 1184 straipsnio 5 punktą, kuris nustatinėjo ypatingą valstiečių turto paveldėjimo tvarką. Šis pakeitimas turėjo įtakos gausiausios Lietuvoje socialinės grupės narių interesams ir likvidavo vieną iš nedaugelio gyvenimo sričių, kuriose papročiai buvo svaresni už įstatymus.

Literatūra

Teisės aktai

- Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai (Valstybės tarybos priimta 1918 m. lapkričio mėn. 2 d.) (1918). *Lietuvos aidas*, 1918-11-13, 130(178).
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
- Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas (1922). *Vyriausybės žinios*, 85-732.
- Kelių įstatymo pakeitimas (1936). *Vyriausybės žinios*, 559-3886.
- Vekselių įstatymas (1938). *Vyriausybės žinios*, 619-4388.
- Vysochajshe utverzhdennoe Obshee Polozhenie o krest'janah, vyshedshih iz krepostnoj zavisimosti 19 fevralja 1861 g. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*, № 36657 (Sobranie Vtoroe, t. 36, ch. 1, s. 141–169).
- Zakony grazhdanskije (Svod Zakonov, t. X, ch. 1 izd. 1914 g., po Prod. 1914 g.) s vključeniem uzakonenij, posledovavshih v porjadke 87 st. osn. zak. i raz#jasnenij Pravitel'stvujushhego Senata s 1866 g. po 1 Oktjabrja 1915 g.* (1916). Sostavil V. V. Isachenko. Petrograd.
- O preobrazovanii mestnogo suda: Vysochajshe utverzhdennyj odobrennyj Gosudarstvennym sovetom i Gosudarstvennoju dumoju zakon 15 ijunja 1912 g. 3 PSZ, t. 32, № 37328. Sobranie uzakonenij, 1912, 27 ijunja. Otd. I, st. 1003. *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Tom X, Chast' I. Svod Zakonov Grazhdanskij* (1914). Petrograd.
- Sudebnye ustavy 20 nojabrja 1864 goda, s izlozheniem rassuzhdenij, na koih oni osnovany, izdannye Gosudarstvennoju Kanceljarieju* (1867). Vtoroe dopolnennoe izdanie. Chast' pervaja. Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva. Sankt-Peterburg.

Specialioji literatūra

- Andriulis, V. et al. (2002). *Lietuvos teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.
- Baublys, L. et al. (2010). *Teisės teorijos įvadas*. Vadovėlis. Vilnius: Leidykla MES.
- Baublys, L. et al. (2012). *Teisės teorijos įvadas*. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES.
- Beljackin, S. A. (1928). *Chastnoe pravo v osnovnyh principah (Kurs grazhdanskogo prava)*. Kaunas: Tip. F. Sokolovskoj.
- Lastauskienė, G. et al. (2020). *Teisės teorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Leonas, P. (1995). *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Vilnius: Pozicija.
- Machovenko, J. (2017). Konstitucionnye osnovy litovskogo chastnogo prava 1918–1920 gg. Iz *Problemy grazhdanskogo prava i processa*: Sbornik nauchnyh statej. (2017). Grodno: Grodnenskij gosudarstvennyj universitet im. Janki Kupaly, 199-211.
- Machovenko, J. (2000). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia.
- Machovenko, J. (2013). *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
- Machovenko, J. (2019). *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Machovenko, J., Valančienė, D. (2020). Constitutional Foundations for the Coordination of Received and National Lithuanian Law in 1918–1920. In *Constitutional and Legal Academic Studies*, Issue 2, p. 69–77.
- Maksimaitis, M. (2001). *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*. Vilnius: Justitia.
- Šimašius, R., Lastauskienė, G. (2002). Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui. *Jurisprudencija*, 24(16), 204–213.
- Tcaregorodskaja, E. (2014). *Teisinis paprotys: esmė ir veikimo mechanizmas*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vaišvila, A. (2000). *Teisės teorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.
- Valikonytė, I., Lazutka, S., Gudavičius, E. (2001). *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga.

Praktinė medžiaga

Lietuvos teismų jurisprudencija

- Panevėžio apygardos teismo 2012 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-252-252/2012.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. sausio 17 sprendimas nr. 52 byloje Vaclovo ir kt. Kelių su Viktorija Kieliene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1931). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1928 metų. Kaunas, p. 32–33.

Rusijos imperijos Valdančiojo senato Civilinio kasacinio departamento sprendimai

- Reshenie 22 dekabryja 1866 goda № 75 po delu opekuna nad imeniem maloletnih Kutajcevyh, kollezhskogo registratora Pavla Grigor'eva. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1866 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1911, s. 25–26.
- Reshenie 27 aprelja 1867 goda № 117 po delu vdovy jamshhika Ljudmily Mjagkovej. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Ot 1 janvarja do 1 ijulja 1867 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 185–187.
- Reshenie 1 avgusta 1868 goda № 398 po kassacionnoj zhalobe meshhanina Arhipa Kopyrina na reshenie Borovskogo S#ezda Mirovyh Sudej. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za vtoroje polugodie 1868 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 870–873.
- Reshenie 18 sentjabrja 1869 goda № 808 po kassacionnoj zhalobe starshiny Usachevskoj arteli, krest'janina Sokolova, na reshenie Moskovskogo Stolichnogo Mirovogo S#ezda 1-go okruga. *Polnyj svod reshenij Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata (nachinaja s 1866 goda) s podrobnym predmetnym alfavitnym i postatejnym ukazateljami, sostavlennymi kandidatom prava L. M. Rotenbergom*. Izdanie 2-e neoficial'noe. Za 1869 g. №№576–865. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1911, s. 1346–1348.
- Reshenie 14 janvarja 1870 goda № 39 po kassacionnoj zhalobe poverennogo Poruchika Novohackogo, Kollezhskogo Assessora Kurdjumova, na reshenie Ekaterinoslavskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za pervoe polugodie 1870 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 64–65.
- Reshenie 12 fevralja 1870 goda № 214 po kassacionnoj zhalobe meshhanina Efima Andreeva na reshenie Brjanskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za pervoe polugodie 1870 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 386–387.
- Reshenie 28 maja 1870 goda № 777 po kassacionnoj zhalobe poverennogo Kollezhskogo Registratora Grigorija Bazilevskogo, dvorjanina Genriha Chehovskogo, na reshenie Konstantinogradskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za pervoe polugodie 1870 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 1320–1323.
- Reshenie 17 fevralja 1871 goda № 208 po kassacionnoj zhalobe meshhanina Timofeja Barjutina na reshenie Malojarslavskogo S#ezda mirovyh sudej. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za pervoe polugodie 1871 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 343.
- Reshenie 13 avgusta 1871 goda № 771 po kassacionnoj zhalobe солдаток солдаток Marii i Aksin'i Davydovyh na reshenie Tverskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za vtoroje polugodie 1871 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 1288.
- Reshenie 14 oktjabrja 1871 goda № 963 po kassacionnoj zhalobe poverennogo Knjagini Anastasii Shahovskoj, dvorjanina Ferdinanda Stul'chinskogo, na reshenie Tihvinskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za vtoroje polugodie 1871 goda. S.-Peterburg. V tipografii Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 1574–1575.
- Reshenie 13 sentjabrja 1872 goda № 674 po prosheniju opekunov nad maloletnimi naslednikami krest'janina Dmitrija Zhukova, Dmitrija Baranova i Pelagei Zhukovoj, ob otmene reshenija Balahnskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1872 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1911, s. 1037–1038.
- Reshenie 11 janvarja 1873 goda № 43 po prosheniju poverennogo kupca Mafo, prjasjazhno poverennogo Gol'denvejzera, ob otmene reshenija Odesskoj Sudebnoj Palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Pervoe polugodie 1873 goda. S.-Peterburg. Pечатано в типografии Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 134–136.
- Reshenie 8 fevralja 1873 goda № 192 po prosheniju kupca Petra Mal'ceva ob otmene reshenija Novomoskovskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Pervoe polugodie 1873 goda. S.-Peterburg. Pечатано в типografии Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 482–485.
- Reshenie 16 aprelja 1874 goda № 254 po prosheniju meshhanina Lejby Garbar ob otmene reshenija Sventjanskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Pervoe polugodie 1874 goda. S.-Peterburg. Pечатано в типografии Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 571–573.

- Reshenie 1 maja 1875 goda № 426 po prosheniju poverennogo obshestva krest'jan derevni Stepachevoj, meshhanina Grigorija Karakozova, ob otmene reshenija Sudogodskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1875 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 858–860.
- Reshenie 3 ijulja 1875 goda № 722 po prosheniju pov. meshhanina Aleksandra Rysakova, kol. ases. Ivana Verblockogo, ob otmene reshenija S.-Peterburgskogo Stolichnogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1875 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 1387–1389.
- Reshenie 5 nojabrja 1875 goda № 839 po prosheniju poverennogo kupca Andreja Zhegina, prisjazhnogo poverennogo Vladimira Ljatoshinskogo, ob otmene reshenija Saratovskoj Sudebnoj Palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1875 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 1623–1625.
- Reshenie 12 dekabnja 1878 goda № 225 po prosheniju krest'janina Fedora Mihajlova ob otmene reshenija Svijazhskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata* [interaktyvus], s. 618–620. Prieiga per internetą: https://zakon.blob.core.windows.net/public-container/no_1878.pdf [žiūrėta 2022 m. kovo 10 d.].
- Reshenie 27 sentjabrja 1878 goda № 270 po prosheniju dvorjanina Genriha Zjabickogo ob otmene reshenija Dina-burgskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata* [interaktyvus], s. 751–754. Prieiga per internetą: https://zakon.blob.core.windows.net/public-container/no_1878.pdf [žiūrėta 2022 m. kovo 10 d.].
- Reshenie 23 maja 1879 goda № 166 po prosheniju poverennogo kupca Bergarda Grjuninga, prisjazhnogo poverennogo Genriha Rogengagena, ob otmene reshenija S.-Peterburgskoj sudebnoj palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. 1879. S.-Peterburg. Tipografija Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 705–708.
- Reshenie 4 dekabnja 1879 goda № 324 po prosheniju poverennogo poseljan-sobstvennikov Ivana, Fridriha i Aleksandra Kerner, kandidata prava L'va Bogoslavskogo, ob otmene reshenija Saratoskoj sudebnoj palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. 1879. S.-Peterburg. Tipografija Pravitel'stvujushhego Senata, [s. a.], s. 1277–1285.
- Reshenie 5 marta 1880 goda № 63 po prosheniju poverennogo Har'kovskogo zemel'nogo banka, chastnogo poverennogo Andreja Shimanova, ob otmene reshenija Har'kovskoj Sudebnoj Palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1880 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 172–179.
- Reshenie 10 sentjabrja i 8 oktjabrja 1880 goda № 174 po prosheniju poverennogo krest'janina Ivana Ivanova Markova ob otmene reshenija Moskovskoj Sudebnoj Palaty po 2-mu Grazhd. D-tu. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1880 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 481–485.
- Reshenie 28 nojabrja 1884 goda № 105 po prosheniju krest'jan Feodosii Ivanovoj i Grigorija Vasil'eva ob otmene reshenija Novotorzhskogo Mirovogo S#ezda. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1884 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 335–337.
- Reshenie 9 janvarja 1885 goda № 3 po prosheniju poverennogo poseljan-sobstvennikov: vdovy Anny Martens, gubernskogo sekretarja Dorobca, vdovy Marii Shmidt i opekuna nad imeniam umershej vdovy Ekateriny Tissen, , Jakova Tissen, prisjazhnogo poverennogo Fursenka, ob otmene reshenija Odesskoj Sudebnoj Palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1885 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 11–16.
- Reshenie 8 maja 1885 goda № 54 po prosheniju opekunov nesovershennoletnih detej Andreja Shtol'cmana, Marianny Tomashevskoj i Franca Shtol'cmana, ob otmene reshenija S#ezda Mirovyh Sudej 2 okrugas Varshavskoj gub. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1885 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1912, s. 197–198.
- Reshenie 22 maja 1891 goda № 86 po prosheniju pov. krest'janki Praskov'i Sizovoj, pris. pov. Minclova, ob otmene reshenija Moskovskoj sudebnoj Palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. Za 1891 god. Izdanie 2-e neoficial'noe. Ekaterinoslav: Tipografija Isaaka Kogana, 1911, s. 216–220.

Reshenie 19 oktjabrja 1893 goda № 77 po prosheniju poverennogo Ekateriny Kari, pomoshhnika prisjazhnogo poverennogo Brodzkogo, ob otmene reshenija Odesskoj sudebnoj palaty. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. 1893. S.-Peterburg. Tipografija Pravitel'stvujushhego Senata, 1893, s. 250–254.

Reshenie 6 fevralja 1902 goda № 37. Proshenie poverennogo krest'janina Fedora Fedorova Zajceva, prisjazhnogo poverennogo Stratanovicha, ob otmene reshenija S.-Peterburgskoj sudebnoj palaty po isku kupchihi Anny Kulebjakinoj k Zajcevu o nasledstve posle umershego krest'janina Fedora Jakovleva Zajceva. *Reshenija Grazhdanskogo kassacionnogo departamenta Pravitel'stvujushhego Senata*. 1902. S.-Peterburg. Senatskaja Tipografija, 1902, s. 116–118.

Kiti šaltiniai

Valstiečiai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (2022) [interaktyvus]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstieciai/> [žiūrėta 2022 m. kovo 10 d.].

Application of Legal Customs in Lithuania in 1918–1940

Jevgenij Machovenko

(Vilnius University)

S u m m a r y

The aim of this study is to determine the significance of legal customs in Lithuania in 1918–1940 based on legal norms, case law, and the scientific doctrine. This article addresses the following tasks: 1) to determine in relation to which social groups and to what extent were the customs applied in accordance with the law of the Russian Empire enforced in Lithuania; 2) to disclose the significance of the constitutional provision regarding the reception of pre-war law for legal custom; 3) to disclose the attitude of the legislator to the legal custom, the limits of the application of customs established by law, and the tendencies of legislation in this regard.

The decision adopted and enshrined in the Constitution in 1918 to maintain the laws in force in Lithuania before the war (as long as they do not contradict the Constitution) was very favorable in terms of legal customs. In the Russian Empire, the customary law was applied to regulate many legal relationships among the peasantry, especially in the branch of deciding upon small proprietary disputes, guardianships, and matters of inheritance. The legal custom was also a significant source of law for other social groups – merchants, pagans, etc. In trade cases and in the interpretation of contract terms, the custom was even more important than the law, and custom could be relied on by all courts, not just peasant courts.

The judgments of the Russian Empire's Senate defined a custom as such non-statutory rules of conduct that are consistently followed under certain legal actions (i.e. while concluding contracts) and are deemed to be obligatory. The local custom is understood as a legal rule, though not expressed in the law, but the inhabitants of a certain locality submit to it, finding it obligatory for them. The application of a custom requires either a loophole in the law or a permission to apply the custom expressed in the law. When a law applicable to the instant case exists, the court could not be guided by a custom. The application of a local custom, allowed by law, is obligatory in the same way for the court as the application of the law. The application of a legal custom is not conditioned by the consent of both litigating parties. Within expounding the contract upon the intention and in good faith, the court is allowed to be guided by a custom, though the litigants did not refer to it. The existence of a custom could be proved by: (a) witness testimony and (b) based on the certificates of officials and the verdicts of village meetings – the easiness of proving the existence of a legal custom could hypothetically help its application.

The newly-adopted national legislation of Lithuania gradually diminished the sphere of the application of the custom, abolishing those provisions of pre-war law that allowed customs to be applied. The “Amendment and Supplementation of Civil Laws” adopted by the Constituent Seimas on December 2, 1921 was a particularly unfavorable decisions for customs. It repealed, *inter alia*, Item 5 of Article 1184 of Part 1, Volume X of the Restatement of Laws of the Russian Empire, which established a special procedure for the inheritance of peasants' property. This change affected the interests of the members of the largest social group in Lithuania and eliminated one of the few branches of life where customs were more important than the law.

Teisinių papročių taikymas Lietuvoje 1918–1940 m.

Jevgenij Machovenko

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Šio tyrimo tikslas – remiantis teisės normomis, teismų praktika ir mokslo doktrina nustatyti teisinių papročių reikšmingumą Lietuvoje 1918–1940 metais. Šiame straipsnyje sprendžiami uždaviniai: 1) nustatyti, kurioms socialinėms grupėms ir kokia apimtimi buvo taikomi papročiai pagal Lietuvoje galiojusią Rusijos imperijos teisę; 2) atskleisti konstitucinės nuostatos dėl prieš karą galiojusios teisės recepcijos reikšmę teisiniam papročiu; 3) atskleisti įstatymų leidėjo požiūrį į teisinį paprotį, įstatymų nustatytas papročių taikymo ribas ir įstatymų leidybos šiuo klausimu tendencijas.

1918 metais priimtas ir įtvirtintas Konstitucijoje sprendimas palikti galioti tuos įstatymus, kurie galiojo Lietuvoje prieš karą (kiek jie neprieštaruoja Konstitucijai), buvo labai palankus teisiniams papročiams – Rusijos imperijoje paprotine teise buvo reguliuojama daug valstiečių santykių, ypač smulkių turtinių ginčų, globos ir paveldėjimo srityse. Teisinis paprotys buvo reikšmingas teisės šaltinis ir kitoms socialinėms grupėms – pirkliais, pagoniams ir kt. Bylose dėl prekybos ir aiškinant sutarties sąlygas paprotys net buvo svaresnis už įstatymą, o remtis papročiu galėjo visi teismai, ne tik luominiai valstiečių teismai.

Rusijos imperijos Valdančiojo senato sprendimuose paprotys apibrėžiamas kaip tokios įstatymuose nenustatytos elgesio taisyklės, kurių nuolat laikomasi atliekant tam tikrus teisiškai reikšmingus veiksmus (pvz., sudarant sutartis), ir kurios suvokiamos kaip privalomosios. Vietinių papročiu laikoma tokia elgesio taisyklė, kuri nors ir nėra išreikšta įstatyme, bet jos nuolat laikosi tam tikros teritorijos gyventojai, pripažindami ją sau privalomąja. Papročiu taikyti reikia arba įstatymo spragos, arba įstatyme išreikšto leidimo taikyti paprotį. Teismas negali remtis papročiu, kai yra nagrinėjamai bylai tinkamas įstatymas. Įstatymo leidžiamais atvejais vietinių papročių taikymas yra toks pat privalomas teismui kaip ir įstatymų taikymas. Papročiams taikyti nėra būtinas abiejų šalių byloje sutikimas. Aiškinant sutartį pagal jos šalių ketinimus ir *bona fide* teismas gali vadovautis papročiais net jeigu bylininkai nesiremia papročiais. Papročio buvimą galima įrodinėti liudytojų parodymais, pareigūnų patvirtinimais (liudijimais) ir kaimo sueigų sprendimais – toks paprastas teisinio papročio buvimo fakto įrodinėjimas hipotetiškai turi skatinti šalis byloje grįsti savo poziciją papročiais, o teismą – taikyti juos.

Nauji nacionaliniai įstatymai laipsniškai siaurino teisinių papročių galiojimo sritį, naikindami tas prieš karą galiojusius įstatymų normas, kurios leisdavo taikyti papročius. Itin nepalankus papročiams buvo 1921 m. gruodžio 2 d. Steigiamojo Seimo priimtas „Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas“, panaikinęs, *inter alia*, Įstatymų sąvado X tomo 1 dalies 1184 straipsnio 5 punktą, kuris nustatinėjo ypatingą valstiečių turto paveldėjimo tvarką. Šis pakeitimas turėjo įtakos gausiausias Lietuvoje socialinės grupės narių interesams ir likvidavo vieną iš nedaugelio gyvenimo sričių, kuriose papročiai buvo svaresni už įstatymus.

Jevgenij Machovenko yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, Teisės istorijos mokslo centro vadovas. Mokslinių interesų sritys – teisės istorija, teisės teorija, konstitucinė teisė.

Jevgenij Machovenko is a professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University, and head of the Legal History Research Center. His areas of scientific interests are history of law, theory of law, and constitutional law.